

Кушнерьова М. О.,
аспірант

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

ГОГОЛІВСЬКИЙ ТЕКСТ У ТВОРЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ (НА МАТЕРІАЛІ НАРИСУ «МИРГОРОДСЬКИЙ ЯРМАРОК»)

Анотація. Стаття присвячена виявленню зв'язків нарисів Олени Звичайної «Миргородський ярмарок» та повістей М. Гоголя «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» і «Сорочинський ярмарок». У статті простежуються особливості осмислення Оленою Звичайною Гоголівського тексту, особливу увагу приділено назві й епіграфу твору як основним компонентам міжтекстової взаємодії.

Ключові слова: «гоголівський текст», інтертекст, діалог, Микола Гоголь, Олена Звичайна.

Постановка проблеми. В українській діаспорній літературі Гоголь завжди залишався однією із ключових фігур. Його вплив на розвиток української прози визнавали і аргументовано доводили у своїх наукових розвідках П. Филипович, Ю. Шерех (Шевельов), Ю. Барабаш, М.Р. Стех. Попри неоднозначне ставлення до Гоголя та його творчості, представники емігрантської літературної еліти «у болісному процесі пошуку відповідей на доле-носні запитання» часу згадували ім'я великого письменника, зверталися до створених ним текстів [1, с. 103].

Відлуння Гоголівської теми вчені відзначали в публіцистиці У. Самчука, есеїстиці В. Барки, прозі Т. Осьмачки та багатьох інших творів представників української діаспорної літератури. Відчутною мірою вплив гоголівської поетики позначився також і на письменницькій манері Олени Звичайної. «Всеохоплюючу картину підсоветського життя» авторка осмислювала крізь призму творчості відомого попередника. Однією із перших письменниць залучила «гоголівський текст» до розкриття теми голодомору.

Мета статті. Розкрити особливість рецепції Гоголя у нарисі Олени Звичайної «Миргородський ярмарок», проаналізувати «гоголівський текст» твору, виділити основні форми міжтекстової взаємодії.

Аналіз досліджень і публікацій на цю тему свідчить, що проблема осмислення гоголівського тексту письменниками української діаспори є недостатньо розробленою у порівнянні із питанням рецепції Гоголя у літературознавчих розвідках дослідників-емігрантів.

Основну частину літературознавчих розвідок, присвячених гоголівському впливу на творчість Олени Звичайної, складають передмови до її книг. Маємо на увазі праці відомих літературознавців діаспори Є. Онацького, Ю. Григоріва, Г. Ващенко. Дослідники виокремлювали елементи гоголівської поетики у творчості письменниці, визнавали високий рівень осмислення гоголівського тексту, порівнювали її твори із текстами класика. Відтак ця наукова проблема потребує більш ґрунтовного вивчення з позицій сучасної літературознавчої науки.

Вклад основного матеріалу. Постає Олена Звичайної маловідома в українській літературі. У словнику-довіднику «Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості» (2012), укладеному В. Просаловою, вміщено загальну інформацію про її творчість [2, с. 169-170].

Олена Звичайна представляла другу хвилю української еміграції і на власному прикладі вона відчула тиск радянської системи. Літературну діяльність письменниці розпочала за кордоном, а до того часу, «живучи під советами» не писала, «вважала за краще мовчати, ніж писати неправду» [3, с. 7]. Власні творчі зусилля Олена Звичайна скерувала на художнє осмислення маловідомих або замовчуваних фактів з радянської дійсності.

Нарис «Миргородський ярмарок» був написаний Оленою Звичайною з нагоди сумної дати – двадцятої річниці роковин «великого голоду» в Україні впродовж 1932-1933 років. Прикметно, що майже одночасно на більшості «підсоветських» територій проводились заходи із вшанування пам'яті М. Гоголя з нагоди роковин його смерті (1952).

Неодноразово письменниці зверталася до теми голодомору. У повістях «Золотий потічок» (1947) і «Селянська санаторія» (1952), а пізніше в оповіданнях, вміщених у збірці «Оглянувшись назад» (1954), авторка з гіркотою у серці описувала події в Україні, до яких призвели безчинства радянської влади.

Для розкриття теми голодомору у нарисі «Миргородський ярмарок» (1953) підґрунтям став Гоголівський інтертекст. У творі описаний один із найтрагічніших епізодів в історії України – «великий голод» 1932-1933 років.

«Картина «Миргородського ярмарку», – як зазначено у передмові до книги, – є різким історичним контрастом до «Сорочинського ярмарку» Гоголя» [4, с. 7]. Крім того, письменниці залучає до міжтекстового діалогу фрагменти повісті «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», що «дають найбільше матеріалу про Миргород доби Гоголя», апелює до знакових гоголівських образів і мотивів [4, с. 7]. Безпосередню присутність гоголівського тексту у творі підтверджує частина нариса із промовистою назвою «Колись і тепер...».

Назва «Миргородський ярмарок» семантично пов'язана із творчістю М. Гоголя. Авторка підсилює цю спорідненість епіграфом, узятим із «Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем»: «У Миргороді нема ні злодійства, ні шахрайства...» [4, с. 9]. Зазначимо, що у Гоголя повний варіант цієї фрази має зовсім інший зміст і контекст, пов'язаний із зовнішньою характеристикою тогочасного Миргорода: «Чудний город Миргород! <...> вездє прекрасний плетень;...Роскошь! Плетень всегда убран предме-

тами, которые делают его ещё более животисным <...>. В Миргороде не ни воровства, ни мошенничества, и потому каждый вешает, что ему вздумается» [5, с. 313]. Відтак вихоплена із контексту фраза набуває іншого змісту, скеровує тему оповіді у протилежний від «гоголівського» напрям і розкриває власне ставлення письменниці до зображуваного.

Події твору відбуваються влітку 1933 року, в часи розгортання «історичної трагедії масового винищення селянства України» [4, с. 27]. За часів голодомору селяни принизливо виторговують хліб за свої родинні скарби і реліквії. Ярмарок, який у Гоголя своєю святковістю був наближений до карнавалу, допомагав, за влучним зауваженням Ю. Нечипоренка, «отримати бажане» [6], перетворився на відразливу картину торжества людської байдужості над вмираючою силою людського духу. Однак і в цьому, здавалось би, протилежному до гоголівського вимірі, художній текст Олени Звичайної зберіг свій зв'язок із претекстом. Маємо на увазі «парадоксальний фінал» заключної сцени ярмаркового дійства у Гоголя, у якому переважна більшість дослідників, в тому числі і М. Бахтін, вбачали образ «танцюючої смерті».

Вимінювання їжі за «речі власного вжитку, <...> вишвані рушники, яким місце над образами, майстерно мережані, гаптовані й вирізані сорочки, що їх одягано, здебільшого, тільки раз – на весілля, скатерки, що їх виїмалося з дна великої скрині лише на Різдво та Великдень» відбувалося за мовчазної згоди селян. Ярмарок більше не був пов'язаний з обміном енергіями, не поглинав людину повністю, а міг тривати і поза її безпосередньої участю: «– Дед! А дед! Служи, що твоя плахта просит? <...> – Хлібину! – дід відповідає тихо, хрипко, але так рішуче й гостро, неначе ножем відрізує. – Как? Целый хлеб? Ты шутіши, дед! За хлеб – за целый хлеб я три таких куплю! <...> Не дочекавшись відповіді, курноса ще раз пажерливим оком охоплює дідову плахту і... павою пропливає далі, навіть і не зиркнувши на дідове обличчя» [4, с. 13].

Учасники «советського ярмарку» чітко розмежувались за принципом «оманливої хаотичності», який авторка запозичила у Гоголя. Селяни утворювали «береги ярмаркового моря» для курортників, при цьому вражав факт майже «геометричної» впорядкованості у розташуванні «нерухомих і на диво повних мумій» селян: «Селяни стоять, сидять і напівлежать на землі довгими рядами, утворюючи живі коридори майже нерухомих і на диво повних мумій, а курортники барвистим, галасливим потоком метушливо хлопчуться в стислих берегах тих коридорів, переливаючись туди й сюди, неначе живе срібло» [4, с. 12].

Ярмарок за часів голодомору втратив свою візуальну принадливість і перетворився на торжество ситих перед голодними: «Селяни – в рештках колишнього одягу, не бракує й зовсім обдіраних... Курортники – в чистих літніх костюмах і сукнях, в піжамах, майках і різнокольорових модних «сарфанах» [4, с. 12].

Свого часу гоголівський Солопій Черевик так само, як і головний герой нарису Михайло Самодин (історія життя і смерті якого не була вигаданою Оленою Звичайною), мріяв якнайвигідніше продати свій товар. Його пшениця, як і старовинна плахта, яку приніс на ярмарок колись заможний, а тепер голодний розкуркулений селянин, були товаром дефіцитним і могли претендувати на найвищу ціну. Однак, торгівля не склалася у Черевика, ще більш невдалою вона стала і для Самодина. Вимінявши хлібину за плахту «з часів

Гоголя», він не зміг знайти сили, щоб дістатися додому і роздати рідних своїм вдалим ярмаркуванням.

«Гоголівське відлуння» помітне також в історії життя Михайла Самодина. Подібно до Тараса Бульби, він пишався своїми синами-орлами, покладав на них великі надії, однак змушений був пережити трагедію сімейного розколу, що не була виключенням за часів примусового насадження в Україні радянської влади. Доля його п'яти синів «його мрії, надії й майбутнього» склалася по-різному: «Один замучений в ЧК ще на початках революції, другий – засланий на Соловки, мабуть уже й неживий досі, третій – колгоспник, що помер недавно з голоду разом із невісткою, <...>, а два інших ще й досі живуть, служать на советських посадах» [4, с. 19].

Більш переконливою апокаліптичну картину миргородського ярмаркування під час голодомору зробила згадка про самого Гоголя. Звернення до мистця, який «невмирущими, свіжими, як весна, фарбами» «намалював для нащадків» «все те, що бувало на кожному, без винятку, українським ярмарку», увиразило власне ставлення оповідача до того, що відбувалося: «Чим же тут, нарешті, торгують? Де селянські підводи з піднесеними догори оглоблями? Де розпряжені коні, що так загонисто ржуть, хрумаючи свіжу травичку? Де рогата худоба, свині й домашня птиця? <...> О, якби на цьому ярмарку чудом з'явився Микола Васильович! Він миттю зауважив би, що ці селяни Миргородщини не подібні до прадідів своїх, яких описував він, і що продають вони не те, що продавали колись» [4, с. 12].

Гоголь-сатирик, канонізований «советською» епохою, поступався місцем Гоголю, який поставав у міфічному образі відчайдушному шукачу справедливості, захисника знедолених і безжалюно знищуваних: «Хто, ідучи повільним кроком живими коридорами ярмарку, шукатиме <...> того крику душі, що бурхливим потоком із <...> селянських очей виливається? <...> Може, ... Гоголь? Може, й справді йому, як небіжчиківі, не страшно буде поцікавитися таким небезпечним для живої людини питанням, як трагедія цілої армії кандидатів на той світ? <...> Бо як не спитає Микола Васильович, то ... ніхто не спитає!» [4, с. 13-14].

Натомість у свідомості курортників Гоголь та «його час» асоціювалися виключно із чимось давнім, раритетним. За «плахту часів Гоголя» «кучерява громадяночка» віддала Самодину цілу хлібину, а потім у власному помешканні, більше схожому на музей, хизувалася перед подругою, яка мала такий же неприхований інтерес до селянських реліквій, своїм черговим вдалим набутком.

Постійне порівняння гоголівського ярмарку із «советським» відкривало можливість для проведення прямих і прихованих точок перетину. Насамперед художній текст О. Звичайної переконливо доводив абсурдність ярмаркування у розпал голодомору. З трепетом і хвилюванням, що змінювався на гнів та обурення, оповідачка розповідала про власне враження від побаченого. Її спроба почути «гомін ярмаркового моря», увіковіченого і канонізованого свого часу Гоголем, обмежувалась перерахуванням того, чого бракувало на базарному майдані Миргорода. У розпал курортного сезону на ярмарку в Миргороді було чути лише «одноманітно-приглушений хор» людей, який «дивував і гнобив своєю одноманітністю» [4, с. 11]. Звісно саме такий образ українського ярмарку зовсім не відповідав уже сформованій у національній літературі традиції його зображення. «Советський» ярмарок не був спільним організмом, яким його зник

бачити Гоголь, «когда весь народ спрстается в одно огромное чудовище и шевелиться всем своим туловищем» [5, с. 13], нагадував не водоспад, а суцільне «сіре полотно», вражав «сірою одноманітністю» людського гомону-гудіння [4, с. 11]. «Великий живий організм» ярмаркового натовпу утворював «живий коридор» мумій, у стислих берегах якого переливалось «живе срібло» курортників, – так, по-гоголівськи, вдаючись до численних повторів, письменниця підсилює зміст твору, надає йому додаткової експресивності.

Окрему частину тексту твору складають епізоди, у яких гоголівське відлуння прочитується на рівні антиномії. Так, у ярмарковому гомоні Гоголя «разноголосые речи потопляют друг друга, и ни одно слово не выхватится, не спасется от этого потопа; ни один крик не выговорится ясно» [5, с. 13]. Натомість мовчазний гомін Миргородського ярмарку пронизує слово голод: «Сказане дзвінким жіночим голосом, воно висмикнулося зненацька на поверхню ярмаркового гомону, неначе та жвава рибка з глибокої води, і ... довкола нього раптом запанувала напружена, урочиста тиша» [4, с. 15].

Вагомим аргументом, який підтверджує наслідування О. Звичайною стилістичної манери М. Гоголя, можна вважати особливу колористику твору. Значну роль відведено сірому і червоному кольорам.

Строкатість і різнокольоровість одягу курортників протиставляється сірості, одноманітності вбрання селян. Наприклад, вигляд Самодіна, як і до голодомору, нагадував «селянський лантух» з тією лише відмінністю, що раніше він видавався дощенту наповненим пшеницею, а тепер нібито був «то саму зав'язку налятий якоюсь рідиною, яка лише чудом трималася <...>, не розливаючись» [4, с. 13].

Вживання червоного кольору в окремих епізодах твору видається свідомо перенасиченим. Відтінкове розмаїття червоного закономірно викликає асоціації із відомим, власне гоголівським атрибутом чорта і нечистої сили. Червона свитка не входила до числа товарів, що піддавалися обміну, а була наділена, на думку Ю. Нечипоренка, енергією особливого походження. Вчений пов'язував гоголівський ярмарок із місцем виходу чорта із пекла насамперед через те, що червона свитка також з'являлася з-під землі. Безпосереднього натяку на присутність червоної свитки у «Миргородському ярмарку» не знаходимо, проте очевидна присутність червоного кольору у різних варіантах, подібно до шматків розірваної свитки, переконує у його глибокому смислому потенціалі. Молоду курортницю вирізняв «кривавий пуп'янок уст», представником влади був «червонопикий» мільйонер, колір «свіжої, не засохлої ще крові» оповідачка помітила у гамі відтінків дідової плахти тощо [4, с. 13, 15, 17].

Спроба поєднати дві епохи, розширити часові межі твору, показати розгул нахабства і свавілля «советських» начальників досягається шляхом використання гоголівського прийому навмисного нагромадження слів, зворотів, спеціальних конструкцій офіційно-ділової лексики і введення їх до нетипової для сфери їх вживання контексту: «Тепер про внутрішній спокій Миргорода <...> дбають дві районні установи: Райуправа НКВД та її вірна служниця Райміліція... Обидві мають численний штат добре відгодованих і добре озброєних співробітників у бездоганно-припасованих уніформах, на яких усі гудзики завжди на своєму місці» [4, с. 24].

Гоголівські образи і персонажі стають органічною частиною «советської» дійсності. Цілком закономірно, що у творі, в якому особливої ваги набула проблема «псевдовикоринен-

ня» шахрайства і злочинності, згадується образ гоголівського Чичикова. Історичні зміни пішли на користь відомому гоголівському аферисту: «Тепер Чічиков в советській Україні за один лише рік міг би мати понад сім мільйонів мертвих душ тих селян, що впали жертвами запровадження нової советської кріпаччини способом штучного голоду» [4, с. 27].

Висновки. Отже, гоголівський текст у творчій рецепції Олени Звичайної це спроба декодувати інформацію, створити інший художній світ, надати йому більшої інформативності через співвіднесеність із моделлю світу, запропонованою М. Гоголем. У нарисі «Миргородський ярмарок» письменниця наслідує творчість класика на рівні прийомів художнього зображення, характерних поетикальних особливостей тощо. Окреслена наукова проблема залишає широкий простір для подальших досліджень, особливо у контексті проведення типологічних зіставлень гоголівського тексту в літературі діаспори та гоголівського тексту в літературі радянського періоду.

Література:

1. Барабаш Ю. Трое Юриів, або Гоголь на «Планеті DP» і поза нею / Ю. Барабаш // Сучасність, 2002. – № 10. – С. 103–121
2. Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості [текст] / [словник-довідник / упоряд. В. Просалова]. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 480 с.
3. Григорієв Ю. Повесть про дівочу долю в країні, де не шануються людські права / Ю. Григорієв // Звичайна, Олена «Ти» [Текст]: повість із життя українців у золотому Києві в 1927-29 роках. / О. Звичайна – Мюнхен: Українське видавництво, 1982. – С. 7–13
4. Звичайна, Олена. Миргородський ярмарок [Текст] / О. Звичайна. – Вінніпег, Манітоба: Тризуб, 1953. – 47 с.
5. Гоголь, Н.В. Вечера на хуторі близ Диканьки, Миргород [Текст] / Н.В. Гоголь – М.: Художественная литература, 1978. – 336 с.
6. Нечипоренко Ю. Рынок по Гоголю [Електронний ресурс] / Ю. Нечипоренко // Русская жизнь, 2002. – № 5. – Режим доступу до журн.: <http://ruszhizn.ruspole.info/node/318>

Кушнерёва М. А. Гоголевский текст в творческой рецепции Елены Звычайной (на материале очерка «Миргородская ярмарка»)

Аннотація. Стаття посвящена виявленню зв'язи очерка Елены Звычайной «Миргородская ярмарка» с повестями Н. Гоголя «Как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем» и «Сорочинская ярмарка». В статье прослеживаются особенности осмысления Еленой Звычайной Гоголевского текста, значительное внимание уделено названию и эпиграфу очерка как основным компонентам межтекстового диалога.

Ключевые слова: «гоголевский текст», интертекст, диалог, Николай Гоголь, Елена Звычайная.

M. Kushnerova. Gogol's text in Olena Zvychaina's creative interpretation (based on the essay «Mirgorodskii yarmarok»)

Summary. The connections of Olena Zvychaina's essay «Mirgorodskii yarmarok» and M. Gogol's stories «Yak posvarylysia Ivan Ivanovych z Ivanom Nykyforovychem» and «Sorochinskii yarmarok» are analyzed in the article. Olena Zvychaina's interpretation peculiarities of Gogol's text are also studied. The special attention is paid to the title and epigraph of the work as the main components of intertext interaction.

Key words: «Gogol's text», intertext, dialogue, Mykola Gogol, Olena Zvychaina.